

دانش؛ نخستین سالنامه خراسان

سید مهدی سید قطبی^۱

چکیده

اگرچه سالنامه‌نگاری در ایران برابر مدارک موجود پیش از ورود کاغذ و چاپ در ایران وجود داشته است اما سالنامه با مفهوم امروزی در سال ۱۲۹۰ قمری با انتشار سالنامه ایران در تهران پدید آمد. پس از تهران در میان شهرستانهای کشور ابتدا شیراز و بعد مشهد به جرگه سالنامه نگاری پیوستند. نخستین سالنامه مشهد «دانش» نام دارد که تنها دو شماره آن در سالهای ۱۳۱۲ و ۱۳۱۳ خورشیدی منتشر شده و دارای اطلاعات کلی درباره ایران و اطلاعات بومی نظیر تاریخ، سلسه‌ها و امرای خراسانی است. این مقاله ابتدا به شرح تاریخچه سالنامه نگاری در ایران و مفهوم امروزی آن براساس متون معتبر مختلف می‌پردازد. سپس سالنامه بهار را به عنوان نخستین سالنامه خراسانی که طرح آن ارائه اما اجرا نشد، معرفی می‌کند. در ادامه بطور مفصل مشخصات ظاهری سالنامه دانش، مسئولان انتشار آن، زمینه‌های پیدایش و هدف نشریه، چگونگی محتوای مجله، وضعیت جذب آگهی و میزان تبلیغات و دلایل توقف سالنامه دانش ارائه شده است.

کلیدواژه‌های موضوعی: سالنامه دانش، نصرالله حسن‌زاده مستوفی، باقر عاملی، کتابخانه رحمانیان، سالنامه بهار، سالنامه‌های خراسان.

مقدمه

سالنامه‌نگاری در ایران پیشینه دیرینه‌ای دارد. «وقایع‌نگاری‌های سالیانه» و دیگر برجای‌مانده‌ها نشان می‌دهد که نگارش سالنامه قبل از ورود کاغذ و چاپ در ایران معمول بوده است. به عنوان مثال «کتزیاس» پزشک نامی در پرسیکا (اثر یونانی) از سالنامه‌های رسمی ایرانیان به عنوان یکی از منابع خود یاد کرده است» (قاسمی، ۱۳۸۶، ص ۹). اما سالنامه در ایران به مفهوم امروزی با انتشار سالنامه ایران (در سال ۱۲۹۰ قمری) و ۳۷ سال پس از انتشار کاغذ اخبار (چاپ ۱۲۵۳ قمری) - که نخستین نشریه ادواری چاپی ایران است - متولد شد.

منظور از سالنامه یا کتاب سال (year book) در زبان انگلیسی، کتابی است که در هر سال یک بار منتشر می‌شود و محتوای آن برگزیده‌ای از اطلاعات و اخبار سالانه کشوری، منطقه‌ای، استانی، شهری یا گروه(های) خاص مذهبی است. فرهنگ‌های مهم فارسی مانند لغت نامه دهخدا (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۲۸، ص ۱۸۲)، فرهنگ فارسی معین (معین، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۱۸۰۷)، فرهنگ عمید (عمید، ۱۳۸۹، ص ۶۵۰) و فرهنگ سخن (انوری، ۱۳۸۱، ج ۵، ص ۲۹۹۵)، سالنامه را «کتابی که در آن خلاصه اخبار و آمار یک سال را بنویسند» معنی کردند. دانشنامه کتابداری و اطلاع رسانی (سلطانی و راستین، ۱۳۷۹، ص ۱۸۶)، سالنامه را «پیاپی سالیانه حاوی شرح وقایع مربوط به یک موضوع خاص یا موضوع‌های گوناگون» بیان می‌کند.

^۱ کارشناس ارشد علوم کتابداری و اطلاع رسانی و کارشناس تالار مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

بنابر فرهنگ روزنامه نگاری (محمدی فر، ۱۳۷۸، ص ۲۶۰)، روزنامه نگاران سالنامه را «نوعی کتاب یا نشریه ادواری مرجع که هر سال یک بار منتشر می‌شود و اطلاعات مربوط به موضوع یا موضوع های معینی را که در سال نشر آن اتفاق افتاده است مرور می‌کند» مشخص می‌نماید.

به هر حال سالنامه‌ها براساس رویکرد و هدف به انواع مختلفی دارد. از نظر گستره موضوعی به عمومی و تخصصی و از نظر محدود جغرافیایی به انواع جهانی، منطقه‌ای، ملی، محلی تقسیم می‌شوند.

در این مقاله منظور از سالنامه، نشریه‌ای است که رویدادهای یک سال را دوباره مرور کند و سالانه منتشر شود. «سالنامه ایران» نخستین سالنامه ایرانی است که به خط نسخ و چاپ سنگی در محرم ۱۲۹۰ قمری برابر ۱۲۵۳ خورشیدی به مدیریت اعتمادالسلطنه (محمدحسن صنیع‌الدوله) در تهران منتشر شد. این سالنامه تا سال ۱۳۲۴ قمری بطور مرتب هر سال ادامه یافت. البته از سال دوم به «سالنامه دولت علیه ایران» تغییر نام داد.

دومین سالنامه در ایران با عنوان «سالنامه احصائیه گمرکی ایران» به دو زبان فارسی و فرانسوی و قطع رحلی در سال ۱۳۲۰ قمری در تهران منتشر شد.

«سالنامه اداره کل پست ایران» و «سالنامه وزارت امور خارجه» سومین و چهارمین سالنامه‌های منتشره در ایران به ترتیب در ۱۳۲۹ و ۱۳۳۵ قمری چاپ شدند.

پس از تهران در میان شهرستانهای کشور ابتدا شیراز در سال ۱۳۰۶ خورشیدی با انتشار سالنامه مدرسه خیریه ابتدایی و متوسطه سلطانیه و بعد مشهد با نشر سالنامه دانش به جرگه سالنامه نگاری پیوستند.

درباره سالنامه دانش تاکنون اطلاعات مختصری تنها در دو منبع مطبوعاتی وجود دارد. محمد صدر هاشمی در کتاب ارزشمندش؛ تاریخ جرائد و مجلات ایران (صدرهاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۶۷)، فقط اطلاعات کوتاهی در حد یک پاراگراف درباره شماره دوم سالنامه دانش آورده است. حسین الهی نیز در کتاب روزنامه و روزنامه نگاری در خراسان (الهی، ۱۳۷۸، ص ۲۳۲) سه سطر به درباره سالنامه دانش پرداخته است. بنابراین مقاله حاضر نخستین پژوهش مفصل درباره سالنامه دانش و سالنامه نگاری در خراسان است.

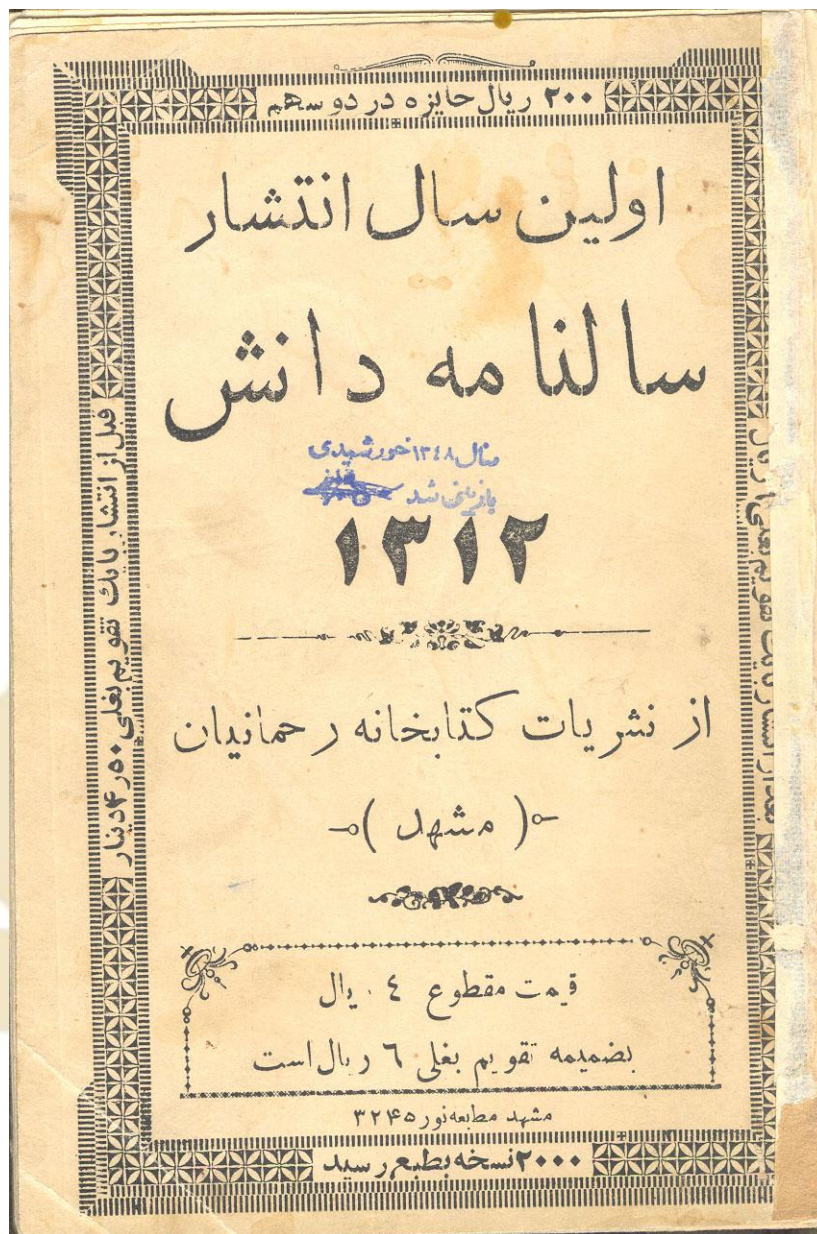
نخستین «سالنامه شهر مشهد»؛ «دانش» نام دارد که تنها دو شماره آن در سالهای ۱۳۱۲ و ۱۳۱۳ خورشیدی به صاحب امتیازی کتابخانه رحمانیان، نگارش باقر عاملی و با مدیریت نصر الله خان حسن زاده مستوفی منتشر شده و حاوی اطلاعات مفید و سودمندی درباره خراسان نظیر تاریخ، سلسه‌ها و امرای خراسانی بوده است. در این سالنامه همچنین مطالبی درباره مشاهیر علم، ادب، پادشاهان ایران و کشورهای دیگر، تصاویر برخی از میدان‌های قدیمی و خیابان‌های مشهد و مقالات علمی، پزشکی و اخلاقی وجود دارد. این سالنامه در قطع جیبی منتشر شده و دارای تصاویر، جداول آماری و ضمائیم بوده و برخی از مطبوعات آن دوره را نیز معرفی کرده است. برخی از مهمترین سالنامه‌هایی که بعد از سالنامه دانش در مشهد منتشر شده‌اند عبارتند از: «سالنامه خراسان» به مدیریت عبدالحسین تهرانی در سال ۱۳۱۳خ، «سالنامه دبیرستان شاه رضا»

در سال ۱۳۱۳ خ، «سالنامه چمن» به صاحب امتیاز شمس المعانی دادستان و مدیری و سر دبیری علینقی سامی کرمانی در ۱۳۱۴ خ، «سالنامه دبیرستان فردوسی» در ۱۳۱۵ خ، «سالنامه شرق ایران» به همت عبدالباقی و قاسم طهرانیان در ۱۳۱۶ خ و «سالنامه آریان» به مدیریت ذبیح ... قدیمی در سال ۱۳۱۷ خ.

کتابخانه آستان قدس رضوی به عنوان بزرگترین مرکز آرشیوی شرق کشور، تنها مرکز آرشیوی کشور است که دو شماره منتشره سالنامه دانش را نگهداری می کند. و آنچه در این مقاله نوشته شده نتایجی است که نگارنده با مطالعه صفحه به صفحه شماره اول (۱۳۱۲ خ) و دوم (۱۳۱۳ خ) این سالنامه و سایر منابع مطبوعاتی و مکتوب مرتبط به دست آورده و سعی دارد نخستین تلاش های انتشار سالنامه نگاری خراسان را به نگارش درآورد.

تصویر ۱: روی جلد شماره اول سالنامه دانش

پیش از معرفی سالنامه دانش ابتدا باید به سالنامه بهار پرداخت که طرح آن ده سال قبل از سالنامه دانش ارائه شد و قرار بود پس از ۱۵ ماه منتشر شود اما بنا به دلایلی - که بیان می شود- این امر اتفاق نیفتاد.

سالنامه بهار؛ سالنامه ای در حد طرح و اندیشه

ده سال قبل از انتشار سالنامه دانش در مشهد، ابلاغیه‌ای درباره نگارش سالنامه‌ای مفصل با نام سالنامه بهار در جرائد خراسان منتشر گردید. آقای شیخ احمد بهار از روزنامه نگاران با سابقه خطه خراسان و صاحب امتیاز روزنامه بهار بود با انتشار آگهی یک صفحه‌ای در روزنامه فکر آزاد جزئیات ساختار، هدف و زمان انتشار سالنامه بهار را چنین بیان کرد:

« ابلاغیه

به واسطه داشتن چاپخانه کامل.. مایلم برای آخر هر سال انتشار جریده بهار مجموعه‌ای که حاوی اصول ذیل باشد به نام سالیانه بهار انتشار دهم و از این راه خدمتی به هموطنان و کمکی به تاریخ‌نویسان نموده باشم:

- ۱- حوادث مهم دنیا به نحو اختصار.
- ۲- وقایع جاری مملکتی از لشگری و کشوری.
- ۳- اسامی روسای کابینه‌ها و اعضای آنها با شرح خدمت یا خیانت نمایان هر یک.
- ۴- آثار پارلمانی و قوانین موضوعی و ضبط اسامی نمایندگان پارلمان.
- ۵- آراء مهم و مفید که در آن سال برای اصلاحات عمومی داده شد.
- ۶- اسامی جرائد و مدیران آنها و تشخیص اهمیت یا ابتذال هر یک.
- ۷- اسامی شهرها و حکام عمده ایران.
- ۸- اسامی نویسندگان و دانشمندان معاصر.
- ۹- اسامی مشاهیر باد ایران (آنهايي که در فساد و صلاح هر قسمتی وجودشان موثر است)
- ۱۰- علماء معروف و متنفذ ایران در هر جا.
- ۱۱- اسامی تجار مهم ایران در هر جا.
- ۱۲- لشگر کشیهای مهم.
- ۱۳- فتنه‌ها - آشوب.
- ۱۴- بهترین اشعار خوب که در آن سال شنیده شده.
- ۱۵- بهترین مقالات ادبی یا علمی.
- ۱۶- کتبی که در آن سال به طبع رسیده.
- ۱۷- اسامی اشخاص معروف که وفات کرده اند.
- ۱۸- ارباب صنایع معروف ایران.
- ۱۹- موسسات جدید اعم از دولتی و ملی.
- ۲۰- اکتشافات علمی جدید.

۲۱- آثار عتیقه که بدست آمده یا کشف شده.

۲۲- امتیازات و القاب درجات.

۲۳- متفرقه.

علاوه بر موضوع‌های بالا هر موضوع قابل بحث و ضبطی که متناسب باشد جمع‌آوری خواهد شد. سالنامه ما دارای هزار صفحه ربعی یا پانصد صفحه نیم‌ورقی خواهد بود و البته مطالب سند و مدرک خود را هم خواهد نگاشت. در این سالنامه در مواردی که مقتضی بدانیم از طرف خود اظهار رای و عقیدتی خواهیم نمود و به علاوه مقالات مفید و اشعار بدیعی از طرف خودمان مندرج خواهد بود.

ما امسال از آخر قوس [آذر] ۱۳۰۱ شروع به جمع‌آوری مطالب می‌کنیم تا آخر قوس ۱۳۰۲ و از اول جدی [دی] ۱۳۰۲ شروع به طبع و صحافی کتاب مزبور خواهیم نمود بطوری که روز اول حمل [فروردین] ۱۳۰۳ منتشر شود و در این مدت سه برج آنچه مطلب جمع‌آوری شود متعلق به سال آتیه خواهد بود.

سال اول ما از تاریخ شروع تا انتشار پانزده ماه ولی سنوات دیگر از اول حمل [فروردین] الی اول حمل خواهد بود که نه ماه به جمع‌آوری و سه ماه به طبع آن اشتغال خواهیم داشت. شیخ احمد بهار «روزنامه فکر آزاد، ۱۳۴۱ قمری، ش ۳۶، ص ۴».

آقای بهار ضمن اشاره به اینکه «ما یک تنه مرد این میدان نیستیم» از ارباب اطلاع و علاقمندان به بقای کشور مخصوصاً ارباب جرائد و مجلات تقاضای حمایت و همکاری می‌نماید.

علاوه بر روزنامه فکر آزاد، در مجله دبستان هم به انتشار سالنامه بهار اشاره شده است. سید حسن مشکان طبسی از روزنامه نگارن برجسته خراسانی و صاحب امتیاز و مدیر مجله دبستان^۲ ضمن انتشار خلاصه آگهی ابلاغیه سالنامه بهار در مجله‌اش درباره شخص بهار و اندیشه سالنامه‌نگاری وی چنین می‌نویسد: «...آقای شیخ احمد بهار که در هر چه خدمت به وطن و معارف شمرده شود بی‌اختیارند، مقصد بزرگی در نظر گرفته و یک فکر عالی که هنوز در ایران بکر است مطرح کرده‌اند... بدیهی است که اینکار چه قدر دشوار و محتاج به سعی و زحمت بسیار است و فقط از کسی ساخته است که هم دارای مطبعه باشد و هم دارای معلومات کافی و هم با معاریف بلاد مربوط و در خراسان اینکار از ایشان ساخته است و بس که همتی بلند دارند و هم سایر کار فراهم» (مجله دبستان، س ۱، ش ۱، صص ۳۷-۳۸).

^۲. برای اطلاعات بیشتر درباره مجله دبستان و مدیر آن به مقاله «دبستان؛ نخستین مجله ادبی خراسان» منتشره در مجله الکترونیکی شمس، نشریه الکترونیکی سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، دوره چهار، شماره ۱۹، تابستان ۱۳۹۲، از نگارنده به آدرس http://www.aqlibrary.ir/index.php?module=TWArticles&file=index&func=articles_second_level&page=1&cid=11 مراجعه کنید.

«شیخ احمد بهار به علت نوشتن سرمقاله‌های تند و صریح علیه سیاستهای انگلیس در ایران در روزنامه‌اش در اوایل سال ۱۳۰۱ خورشیدی مورد خشم دولت انگلیس قرار گرفت. برای همین انگلیسی‌ها از والی خراسان، احمد قوام السلطنه، خواستار تبعید بهار و توقیف روزنامه‌اش شدند که بعد از چهل و پنج روز حبس در کاروانسرای هندی‌ها در مشهد، به تهران اعزام و از آنجا به خارج از کشور تبعید شد. بهار چند سالی را در شهرهای قفقاز و عثمانی، از جمله اسلامبول گذراند» (بهار و تفرشی، ۱۳۷۷، ص ۲۴). اگرچه شیخ احمد بهار در زمان تبعید به نوشتن مقاله و انتشار آن در روزنامه‌های تهران پرداخت اما اندیشه تالیف و انتشار سالنامه بهار را نتوانست اجرا کند و سالنامه بهار در حد همان ابلاغیه ماند و هرگز به مرحله چاپ و انتشار نرسید.

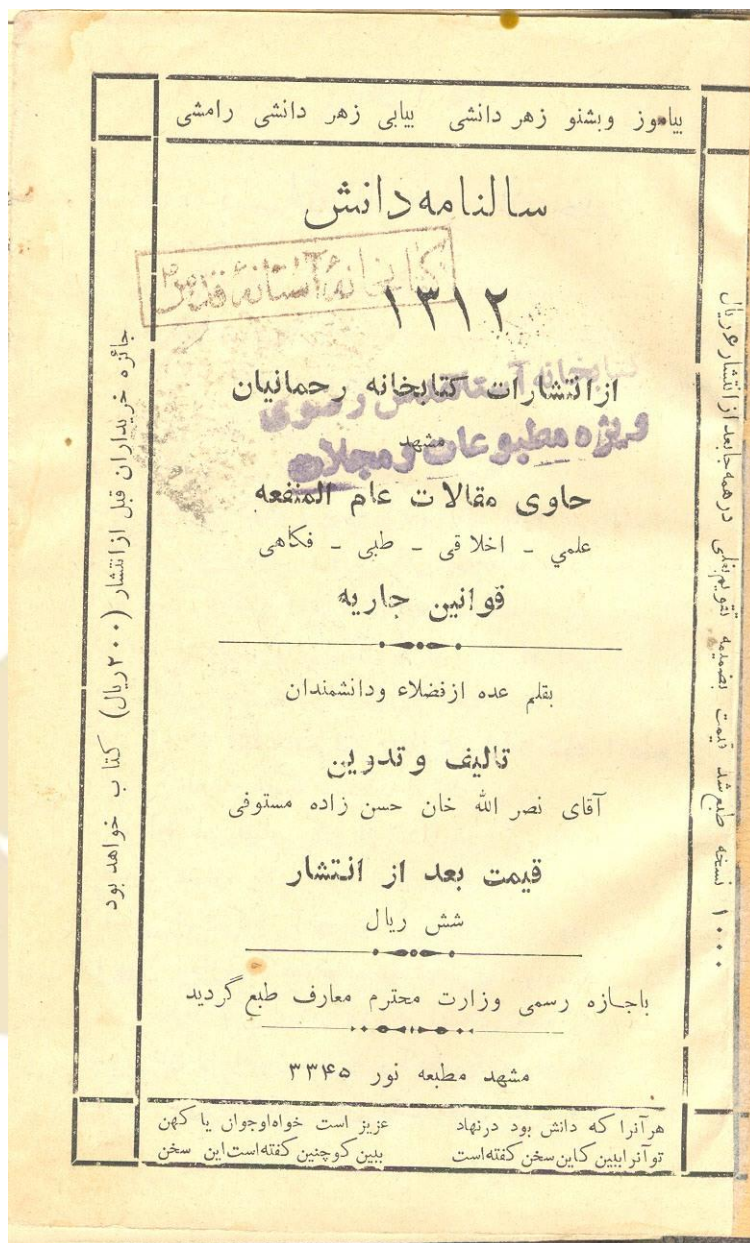
بعد از گذشت ۱۰ سال از ابلاغیه سالنامه بهار، آگهی انتشار سالنامه دانش در ۶ بهمن ۱۳۱۱ خورشیدی در روزنامه اطلاعات (روزنامه اطلاعات، ۱۳۱۱، س ۷، ش ۱۸۱۶، ص ۴) به چاپ رسید.

معرفی سالنامه دانش

تصویر شماره ۲: روی جلد شماره دوم سالنامه دانش

اولین انتشار سالنامه دانش (تصویر شماره ۱)) در سال ۱۳۱۲ خورشیدی به مدیریت نصرالله حسن زاده مستوفی در ۲۳۱ صفحه به قطع جیبی با چاپ سربی در مطبعه نور مشهد منتشر شد. قیمت مقطوع مجله بعد از انتشار ۴ ریال (به ضمیمه تقویم بغلی ۶ ریال) و قبل از انتشار (پیش خرید) با یک تقویم بغلی چهار و نیم دینار بود. کتابخانه رحمانیان مشهد به عنوان ناشر سالنامه دانش، این مجله را در ۲۰۰۰ نسخه به طبع رسانید.

تصویر شماره ۳: صفحه عنوان سالنامه دانش شماره اول.

صفحه عنوان سالنامه دانش (تصویر شماره ۳)، اطلاعات گوناگونی در کادرهای جداگانه دارد. کادر بالای صفحه عنوان:

«بیاوز و بشنو زهر دانشی بیابی زهر دانشی رامشی»

کادر پایین صفحه عنوان:

«هر آنرا که دانش بود در نهاد عزیز است خواه او جوان یا کهن
تو آنرا ببین که این سخن گفته است بین کو چنین گفته است این سخن»

روی صفحه عنوان: «سالنامه دانش، ۱۳۱۲، از انتشارات کتابخانه رحمانیان مشهد، حاوی مقالات عام المنفعه: علمی-اخلاقی-طبی-فکاهی-قوانین جاریه، به قلم عده از فضلاء و دانشمندان تالیف و تدوین آقای نصرالله خان حسن زاده مستوفی، قیمت بعد از انتشار: شش ریال، با اجازه رسمی وزارت محترم معارف طبع گردید، مشهد، مطبعه نور.»
حاشیه سمت راست و چپ صفحه عنوان: «جایزه خریداران قبل از انتشار ۲۰۰ ریال کتاب خواهد بود.»

دومین سال انتشار سالنامه دانش (تصویر شماره (۳)) در ۱۳۱۳ خورشیدی برابر ۱۳۵۲-۱۳۵۳ قمری و مطابق ۱۹۳۴-۱۹۳۵ میلادی به نگارش آقای باقر خان عاملی و موسسی و مسئولی آقای نصرالله خان حسن زاده مستوفی منتشر شده است. انتشارات کتابخانه رحمانیان در مطبعه نور مشهد این شماره سالنامه را در ۵۰۰۰ نسخه به قیمت ۵ ریال (قبل از انتشار در تمام ایران) و ۷ ریال بعد از انتشار چاپ نموده است. علاوه بر موسسه سالنامه دانش و کتابخانه رحمانیان، روزنامه چمن نیز در تهیه و انتشار شماره دوم سالنامه همکاری داشته است. جوایز قیوض قبل از انتشار سالنامه در دومین سال انتشار ۱۰۰۰ ریال در ۸ سهم به صورت ۵۰۰ ریال وجه نقد و ۵۰۰ ریال کتاب تعیین شده بود.

سال دوم (شماره دوم) سالنامه دانش در قطع جیبی و در دو قسمت (قسمت اول ۲۴۰ صفحه به نگارش باقر عاملی، قسمت دوم ۹۷ صفحه به ترجمه م. منصور) چاپ شده است. نصرالله حسن زاده مستوفی که در سال اول سالنامه دانش، نویسنده مطالب مجله بود در سال دوم آن فقط نظارت بر محتوا داشته و به نگارش مقالات پرداخته است.

با بررسی و مطالعه فهرست نشریات کتابخانه‌های مختلف کشور مشخص شد به جزء کتابخانه آستان قدس رضوی (اسماعیل پور قوچانی، ۱۳۷۰، ج ۲، ص ۹۲)، هیچیک از آرشیوهای بزرگ ایران (کتابخانه ملی جمهوری اسلامی^۳، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (آشوری، ۱۳۸۷)، کتابخانه مرکزی فارس (سودبخش، ۱۳۶۸)، کتابخانه مجلس شورای اسلامی (حیدری، ۱۳۸۹) و (امیری، ۱۳۸۸)) نسخه‌ای از سالنامه دانش ندارند.

معرفی مسئولان نشریه

*حسن زاده مستوفی

نصرالله حسن زاده مستوفی (تصویر شماره (۴)) موسس و مدیر سالنامه دانش، نخستین فردی است که در صحنه پهناور خراسان از نقطه نظر خدمت به عالم معارف در پرتو فکر روشنی به انتشار سالنامه همت نمود. وی با وجود پیشآمدهای غیرمنتظره از طرف کتابخانه رحمانیان در عرض دو سال (۱۳۱۲ و ۱۳۱۳)، انتشار سالنامه دانش را با جدیت پیگیری و به سرانجام رساند اما ادامه همکاری را به بواسطه گرفتاری‌های فوق العاده اداری قبول نکرد (سالنامه چمن، ۱۳۱۴، ص ۷۱).

^۳. سایت کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران: <http://www.nlai.ir>

تصویر شماره ۴: نصرالله حسن زاده مستوفی؛ موسس و مدیر سالنامه دانش

*باقر عاملی

«باقر عاملی فرزند محمد شیخ‌الحرمین، در ۱۲۹۱ در مشهد متولد شد. بعد از انجام تحصیلات ابتدائی و متوسطه وارد دانشکده‌ی حقوق شد و لیسانسیه در حقوق قضائی گردید. در ۱۳۱۶ به خدمت در دادگستری درآمد و کم‌کم سمت‌های بالای قضائی را به ترتیب احراز نمود. از مهمترین سمت‌های وی بازپرس، رئیس دادگاه، دادستان شیراز، دادستان کرمان، رئیس دادگستری یزد، ریاست استیناف کرمانشاه، دادستان تهران، دادستان دیوان کیفر، ریاست کل دادگاه‌های دیوان کیفر، ریاست دادگاه‌های استان تهران، مستشار و رئیس شعبه دیوان عالی کشور بود. عاملی در ۱۳۳۴ دوره‌ی دکترای حقوق را در دانشکده حقوق تهران در رشته‌ی حقوق جزائی طی کرد. در ۱۳۳۶ به معاونت پارلمانی وزارت دادگستری منصوب شد و چند سالی در آن سمت بود. در انتخابات دوره‌ی بیست‌ویکم از تهران نماینده‌ی مجلس گردید و در انتخابات هیئت رئیسه نایب رئیس اول شد. در ۱۳۴۲ در کابینه‌ی منصور به سمت وزیر دادگستری معرفی شد. در ۱۳۴۳ در کابینه‌ی امیرعباس هویدا همان سمت را داشت. در ۱۳۴۵ از وزارت کنار رفت. عاملی از قضات خوش‌فکر و با قریحه‌ی دادگستری بود و هیچ یک از قضات در پنجاه سال اخیر مراحل قضائی را مانند او طی نکرده‌اند. از تالیفات او حقوق خانواده است که با مهارت و تسلط بر مبانی حقوق ایران تهیه شده است. سالیانی دراز در دانشکده‌ها و مدارس عالی تدریس می‌کرد. با وجودی که وکیل درجه اول دادگستری بود، هرگز وکالتی را قبول نکرد. در سال ۱۳۷۷ در مسافرتی که به آمریکا نموده بود در همانجا درگذشت» (عاقلی، ۱۳۸۰، صص ۹۸۷-۹۸۸).

کتابخانه رحمانیان

آقای محمد جوادزاده رحمانیان ناشر سالنامه دانش با توجه به مهر «کتابخانه رحمانیان» موجود در سالنامه (سالنامه دانش، س ۱، ص ۲۲۳)، این کتابخانه در سال ۱۳۴۶ قمری در مشهد تاسیس نمود.

«این کتابخانه (کتابفروشی) دارای انواع کتب کلاسی و ابتدایی و متوسطه و کتب وزارتی و اخلاقی- ادبی و رمانهای جدید و سالنامه‌ها و نقشه جات و کارت پستال‌های نقاشی و برقی دورنمای ایرانی و فرنگی و... بوده است.

کتابخانه رحمانیان کمال جدیت و همراهی را با معارف پروران داشته و علاوه بر موارد بالا، همه قسم لوازم تحریر و تمبر و دفاتر تجارتي و غیرتجارتي و کارتن به قیمت مناسب به مشتریان عرضه نموده و همه قسم کار سفارشی قبول می‌کرده است» (سالنامه دانش، س ۱، ص ۲۳۰).

نمایندگان و فروشندگان سالنامه دانش علاوه بر مشهد در شهرهای طهران، تبریز، اصفهان، خوانسار، کرمانشاه، رشت، شیراز، بیرجند، قزوین، شاهرود، سبزوار، قوچان، تربت حیدریه، بجنورد و نیشابور نیز بطور مستقیم به توزیع و فروش آن پرداختند.

«کتابخانه رحمانیان در زمان خودش تنها کتابخانه در شرق ایران بود برای طبع و نشر مطبوعات (مانند روزنامه چمن) و کتب سرمایه کافی داشت» (سالنامه دانش، س ۲، پشت جلد).

برخی از کتابهای منتشره کتابخانه (کتابفروشی) رحمانیان عبارتند از: زبده المصائب جانسوز/ اثر طبع محمد نهاوندی، کلید رستگاری در پیرامون یاهونگاری بی‌خردان/ فرآورده حسن مظفری معارف، رهنمای خوشبختی: شرح کلمات قصار حضرت امیر (ع)/ تالیف و اقتباس حسن مظفری معارف، خزائن الشهداء و الاشعار/ محمد جودی الثانی خراسانی، دعانامه و نفرین‌نامه/ اثر کفاش خراسانی، نمایشنامه در راه آزادی/ موسی پهلوان.

علاوه بر افرادی که در بالا نام آنها ذکر شد افرادی دیگری برای انتشار سالنامه دانش همکاری نمودند. مستوفی موسس و مدیر سالنامه دانش ضمن تشکر از کمک آنها و معذرت به دلیل عدم درج عکس و شرح زندگی ایشان در سالنامه‌اش، آنها را چنین معرفی می‌کند:

«آقای آیتی و آقای میرزا حسین خان توفیق، و سایر جرائد و مجلات مرکز ولایات و آقایان آقای میرزا علینقی خان سامی کرمانی و آقای بدیع صمیمی» (سالنامه دانش، س ۲، ضمیمه، ص [۱]).

زمینه‌های پیدایش و هدف مجله

حسن زاده مستوفی حوادثی را که موجب تاسیس سالنامه دانش شد، چنین می‌نگارد:

«در این زمان که توجه عامه به مدارج معارفی قرائت و مطبوعات متمایل است، نگارنده بر حسب خواهش جمعی از دوستان و تشویق و حس جلی بعضی آقایان محترم با وجود بضاعت استعداد علمی و عدم رشادت قلمی به تالیف و تدوین این نامه مبادرت ورزید... اما بعد این نامه که امسال اولین سال تاسیس و شروع به انتشار می‌نماید امیدوار است.. نظر توجه معارف پژوهان به ویژه آقایان عظامی که از انتشار این قبیل مطبوعات استفاده می‌نمایند همواره به انتشار خود ادامه دهد.

آقای جوادزاده مدیر و موسس کتابخانه رحمانیان غفلتاً تصمیم‌شان را اظهار داشتند و آنطوری که بتوان در مدت فراغت مقالات عالی تهیه نمود ضیق وقت مجال نداد. لذا در این مدت قلیل مجاهدت خود را به هیچوجه در مزیت مندرجات این نامه مضایقه نداشته و تا آنجا که نگارنده توانسته است بر ترغیب و برجستگی و مزیت مطالب مختلفه و تهیه مقالات عام‌المنفعه و جمع‌آوری دوپست فقره حکایات فکاهی و تدوین و انتخاب ادبیات و رباعیات فریده و حتی‌المقدور نشر و طبع

مقالات و مباحث طبی و علمی و اخلاقی و فراهم نمودن گراورهای زینده [تلاش نموده است]» (سالنامه دانش، س ۱، صص ۱-۲).

موسس و مدیر سالنامه دانش، هدف اصلی از انتشار سالنامه را «ابلاغ مطالب علمیه ادبی و اجتماعی به ویژه اطلاعات حومه ارض اقدس» بیان می کند (سالنامه دانش، س ۱، ص ۲۰۷).

سالنامه دانش در دومین سال انتشارش با هدف «قدمی در راه معارف و خدمت نسبت به مطبوعات و ابناء وطن» به جامعه معرفی می شود (سالنامه دانش، س ۲، ص ۲).

باقر عاملی نگارنده دومین سال سالنامه دانش، سالنامه را نماینده احساسات جوانان خراسان پنداشته و اظهار امیدواری می نماید که مورد قبول خاطر هموطنان قرار گیرد (سالنامه دانش، س ۲، ص ۲).

محتوای نشریه

سالنامه دانش در اولین سال انتشارش (۱۳۱۲ خورشیدی) دارای مقالات علمی، پزشکی، اخلاقی، حقوقی و چند تصویر است. چیدمان مطالب مختلف مجله (صفحه آرایی) جالب توجه است؛ بطوری که عمده صفحه‌های سالنامه با چهار نوع مطلب متفاوت به چهار قسمت تقسیم شده است (تصویر شماره ۵)). اولین قسمت هر صفحه که تقریباً نیمی از صفحه را دربرمی گیرد مقالات طولانی در حوزه‌های اسلامی، ملی، طبی، اخلاقی است. بخشهایی از یک مقاله در قسمت اول برای آشنایی بیشتر با سبک و محتوای نشریه:

« مبحث طبی

به قلم آقای دکتر فتحعلیخان مسیح السلطنه

سوء هضم - مرض هضم یکی از امراض شایعه است به ویژه در مشهد که عامه آنرا ترشاب و تخمه و بعضی آنرا پوده گویند. این مرض به اصطلاح علمی عبارت است از ازدیاد ترشحات اسیدی معده در هنگام هضم و علت آن پرخوری و

۳۱۴

شور دریا مخلوط میشود و در ممالک خشکی که باران بیاید بزودی پیدا میشود و شیوع نوبه در آنجا زیاد است سابقاً در نقاطی که مرض نوبه زیاد بوده تصور می کرده اند که هوای آن ولایت مسموم است و خیل می کرده اند که هرگاه درخت بید در آنجا زیاد بکارند مرض کم میشود و سمیت هوا رفع میگردد ولی حالا فهمیده اند که فقط نیش پشه مخصوصی است که موجب تب و لرز و نوبه می شود لذا باید پشه بند استعمال نمود و جلو در و پنجره اطافرا باید از پارچه های مشبک و یا تور سیمی بست که از ورود پشه و مگس مانع نماید مرض نوبه در تمام اشخاص و هر نژادی که باشد اثرش مساویست فقط چیزی که هست اشخاص بومی ولایت بطور مزمن و سبک همیشه مبتلا هستند و اشخاص جدید الورد حار و شدید مبتلا میکردند و ابداً معافیت ندارند [فتحعلیخان صبا]

مدت مرور زمان شش ماه از وقوع امریست که حق استفاده از

(اخبار آینده - تبلیغ بوسیله گرامافون)

در انتخابات اخیر فرانسه وسایل زیادی برای تبلیغ بکار میرفت جمله وسیله ای بود که تاکنون سابقه نداشت و آن تبلیغ بواسطه گرامافون بود (مسیو تاردیو) رئیس الوزراء رای فعلی نطق خود را که در مجمع مرکزی انتخابات ایراد کرده بود در صفحات گرامافون پر کرده و عده زیادی از آنرا میان مردم توزیع نمود - بطوریکه معلوم میشود این بهترین و مؤثرترین وسیله برای تبلیغ است و در آینده فوق العاده مورد توجه خواهد شد

(رباعی)

در ترک شرار که پیش دستی گیری در خیراگر که پای پستی گیری
از او ج تکبر ار که پستی گیری آنگاه توان دامن هستی گیری

تصویر شماره ۵: صفحه ای از سالنامه دانش شماره اول.

افراط در شرب الکل و ادویه جات تند و مشروبات سرد و عادت به تند غذا خوردن و نجویده فرو بردن غذا است و در بعضی اشخاص ضعف قوای دماغی و خستگی روحی و غم و غصه شدید باعث آن می گردد و چون اکثر اهالی مبتلا هستند در خصوص علائم و اختلالات معدی که بواسطه سوء هضم حاصل می گردد از قبیل معده و سوزش اطراف معده و فساد دندان و فقدان هضم بعضی اغذیه و عوارض و تشنج و یبوست و کمی حموضت در ادار و ازدیاد فضات در بول محتاج به شرح نیستیم. لکن قارئین محترم را متذکر می سازد که این مرض گاهی موقتی و گاهی مکرر بروز نموده و

بالاخره دائمی می گردد و هر گاه معالجه ننمایند ممکن است منتهی به قرحه معده خطرناک و یا مریض را لاغر کرده و متدرجاً ضعیف و علیل سازد. این مرض گاهی بواسطه تغییرات هوا و یا تغییر در عادات زندگانی تخفیف و یا بکلی بهبودی حاصل می نماید...» (سالنامه دانش، س ۱، صص ۱۳-۱۴).

قسمت دوم که معمولاً یک سطر از صفحه است قوانین حقوقی شامل قانون ازدواج مصوب ۲۳ مرداد ماه ۱۳۱۰ خورشیدی، قانون طرز جلوگیری از تصرف عدوانی که در تاریخ ۱۴ و ۱۸ اردیبهشت ۱۳۰۹ به تصویب مجلس شورای ملی رسیده است: بخشهایی از قوانین مندرج در سالنامه برای نمونه در زیر آمده است:

«قانون ازدواج مصوب ۲۳ مرداد ماه ۱۳۱۰ شمسی

ماده اول- در حوزه های که وزارت عدلیه معین و اعلان می نماید هر ازدواج و طلاق که وقوع یابد در یکی از دفاتری که مطابق نظامنامه های وزارت عدلیه تنظیم می شود باید به ثبت برسد. در صورتی که مجرای صیغه مزاجت یا طلاق دارای چنین دفتری نباشد شوهر مکلف است تا بیست روز پس از وقوع عقد یا طلاق به یکی از کسانی که دارای دفتر فوق الذکر هستند رجوع کرده قبالة مزاجت یا طلاق نامه به ثبت برساند و الا یک ماه یا دو ماه حبس تادیبی محکوم خواهد شد...» (سالنامه دانش، س ۱، صص ۶-۱۳).

قسمت سوم که حدود ۸ سطر و کمی بیش از یک چهارم صفحه است. متون کوتاه نثر یا نظم با محتوای فکاهی، اندرز، معما: فکاهی «دماغ بزرگ» برای نمونه در ادامه درج شده است:

«دماغ بزرگ»

مردی از اهل قزوین دماغ بسیار بزرگی داشت و خواستگار زن مقبولی شد در ضمن تعریف خود می گفت من مرد صبوری هستم. زن گفت البته اگر صبوری نبودی در مدت این پنجاه سال این دماغ بزرگ را نمی توانستی نگاه داری کنی» (سالنامه دانش، س ۱، ص ۲۱).

قسمت چهارم که سه سطر حجم دارد. بیشتر رباعی یا اشعار دو بیتی از شاعران مشهوری مانند فردوسی، ابن یمین، جامی با محتوایی امید و نشاط افزایی: «رفیق زمانه» نمونه ای مطالب قسمت چهارم سالنامه دانش در زیر ملاحظه کنید:

«رفیق زمانه»

تملقات رفیقان این زمانه با تو برای بردن مال است و کندن جیب است
ز حال این رفقا بشنو از امین یمین هزار بازی میمون برای یک سیب است

این یمین» (سالنامه دانش، س ۱، ص ۲۴)

عکس محمودلی اسدی؛تولیت وقت آستان قدس رضوی و عکس دبستان متوسطه شاهرضا مشهد از جمله تصویرهای مهمی از تاریخ مشهد است که در سالنامه دانش شماره اول وجود دارد.

تقویم هفته به هفته سال ۱۳۱۲ با ذکر روز و ماه و سال شمسی، قمری و میلادی ۵۳ صفحه (یک چهارم کل صفحه های سالنامه را تشکیل می دهد. در هر صفحه تقویم، علاوه برابری های مختلف هر روز، ستونهای برای وقایع و یادداشتها و دخل و خرج ارائه شده است. مطالب دنباله دار حقوقی و اشعار دوبیتی و رباعی بخشی دیگر از هر صفحه تقویم این سالنامه را دربرمی گیرد.

سال اول سالنامه دانش در روزهای نزدیک به عید نوروز ۱۳۱۲ در سطح مشهد و کشور در اختیار علاقمندان قرار گرفت. نخستین مطلب این سالنامه مقاله ای درباره «عید نوروز و اسلام» است:

«عید نوروز در اسلام نیز محترم است

نوروز تاثیرات مهم در طبیعت موجودات دارد. هر کسی طبعاً مجبور است فصل بهار را که نوروز اولین روز او را ارائه می دهد به جان و دل استقبال نموده و تا اندازه هر کسی مقید است که در این خجسته روز آرایشاتی به وضع زندگانی حیات شخصی خود داده و عائله بستگان خود را نیز از آن آرایشات بهره مند نماید. اطفال و کودکان هم به ورود این جشن خوشدل و امیدوارند. چه می دانند اولیای آنها هر قدر در سایر اوقات نسبت با نان لاقید بوده قطعاً در این موقع تغییر مسلک داده و سرور و خورسندی آنها را فراهم و عواطف خود را تجدید می نمایند. این تاثرات به عالم بشری اختصاصی نداشته بلکه در سایر موجودات نباتی و حیوانی نیز رسوخ دارد. نوروز اولین روزیست طبیعت با بروز برگ و شاخه و گل و ریاحین در خود احساس طرب نموده و اطفال عزیز خود را ظاهر و شروع به پرورش و جلوه دادن آنها می نمایند. ایرانی در این مرحله یعنی ابراز احساسات سرشار نسبت به این روز نسبتاً یک نوع تخصصی برای خود قائل است و این روزها برای تمام مدت سال آرزو می نماید این را موثر تاریخی و شواهد عظمت نژادی و استقلال مملکت خود می دانستند.

در اطراف این افتخار قرونی بر فرزند ایران گذشته و در خلال تطورات روحیه این مباهات و تظاهرات روز افزون دارای اهمیت گردیده و بالاخره در اعماق روح ایرانی به ویژه کسانی که کمتر احاطه به زوایای تاریخ دارند چنین مرتسم [رسم] شده که نوروز از آن اوست و او از آن نوروز و در تعقیب این نظریه است که اغلب از ایرانیان در سرلوحه تبریکات متبادله بین خود به نام جمشید ابتداء نموده... « (سالنامه دانش، س ۱، صص ۵-۶).

در اولین سال انتشار سالنامه دانش تنها دو مطلب درباره مشهد وجود دارد که از نظر تاریخی مهم است و در منبعی دیگری ذکر نشده است، بدین لحاظ در زیر آمده است :

«مشهد و وکیل آباد

وکیل آباد که در مسیر جاده کوهستان یعنی ییلاقات واقع است کمتر کسی است که آنجا را ندیده باشد زیرا عاطفه و نوع خواهی حضرت مستطاب آقای حاجی محمدحسین ملک مستلزم این است که افراد خصوصاً اهالی خراسان از تماشای و

سیاحت مناظر دلربای آنجا غفلت نورزیده باشند و با وصف این ایام تابستان را شبی نیست که در آنجا عده برای تفریح زیست نمایند و این قسمت مسلمی است که وکیل آباد بر اثر شوق جناب معظم له مذکور از زیباترین و باصفا ترین نقاط تفریحی این مرز است. از جمله مناظری که جلب توجه می‌نماید یکی آبشاری است که از ارتفاع ۳۰ ذرع ساری و جاری می‌باشد و مناظر دیگری هم دارد و علاوه بر اینها برای آسایش آقایان متفرحین تلفون نیز دایر است (شنیدن کی بود مانند دیدن)

...آقای میرزا حسین خان توفیق در موقع شرفیابی و زیارت امام علیه‌السلام به قصد تفریح به آنجا عزیمت نموده و قطعه زیر سروده‌اند:

در خراسان باصفا تر از وکیل آباد نیست در همه کون و مکان خوشتر از آن بنیاد نیست
آبشاری اندر آنجا ساخته پور ملک کوبه سیحون و نه جیهون و شط بغداد نیست
می‌چرند آهووشان آزاد در آن سرزمین چون در آنجا کید و شید و حيله صیاد نیست» (سالنامه دانش، س ۱، صص ۹۳-۹۴).

«مقبره خواجه ربیع»

در میان باغی واقع شده که از دروازه نوغان مشهد تا آن باغ شش هزار و هفتصد قدم است و قبه عالی با تکلفی بر بالای تربت خواجه ساخته شده و اصل بقعه را از داخل بر وجهه تربیع طرح ریخته‌اند و از هر قسمی دو شاه‌نشین در هم اخراج نموده‌اند و از این جهت درون بقعه دوازده ضلع بهم رسانیده است و بانی این عمارت شاه عباس الحسینی الموسوی الصفوی بوده در هزار و سی یکم هجری» (سالنامه دانش، س ۱، صص ۱۱۹-۱۲۰).

از جمله مقالات مهم سالنامه دانش، مقاله‌های سوء هضم (سالنامه دانش، س ۱، صص ۱۳-۱۵)، مرض شاربن (سالنامه دانش، س ۱، صص ۶۲-۶۳) و مبحث طبی - حفظ الصحه زنان: ضرر بزک کردن و استعمال پودر (سالنامه دانش، س ۱، صص ۱۲۸-۱۳۱) به قلم آقای مسیح السلطنه «مدیر و صاحب امتیاز مجله طب کنونی؛ نخستین مجله پزشکی خراسان، در سال ۱۳۲۹ قمری است» (الهی، ۱۳۷۸، ص ۷۴) که از وی در هیچ منبعی مقاله‌ای وجود ندارد.

مطالعه و بررسی اولین سال انتشار سالنامه دانش نشانگر دیدگاه کشوری به جای تامین نیازهای اطلاعات بومی مسئولان آن در گردآوری و تدوین مطالب سالنامه است بطوری که - همانطور که در بالا به آن پرداخته شد - کمتر از ده درصد صفحه‌های مجله به خطه خراسان مربوط است. اما این نقص در دومین سال انتشار سالنامه دانش کاملاً برطرف شده است.

سالنامه دانش در دومین سال انتشار دارای اطلاعات زیادی درباره سرزمین خراسان نظیر تاریخ، سلسه‌ها و امرای خراسانی، مطالبی درباره مشاهیر علم، نام آوران ادب، شرح زندگی پادشاهان ایران و کشورهای دیگر و تصویرهایی برخی از

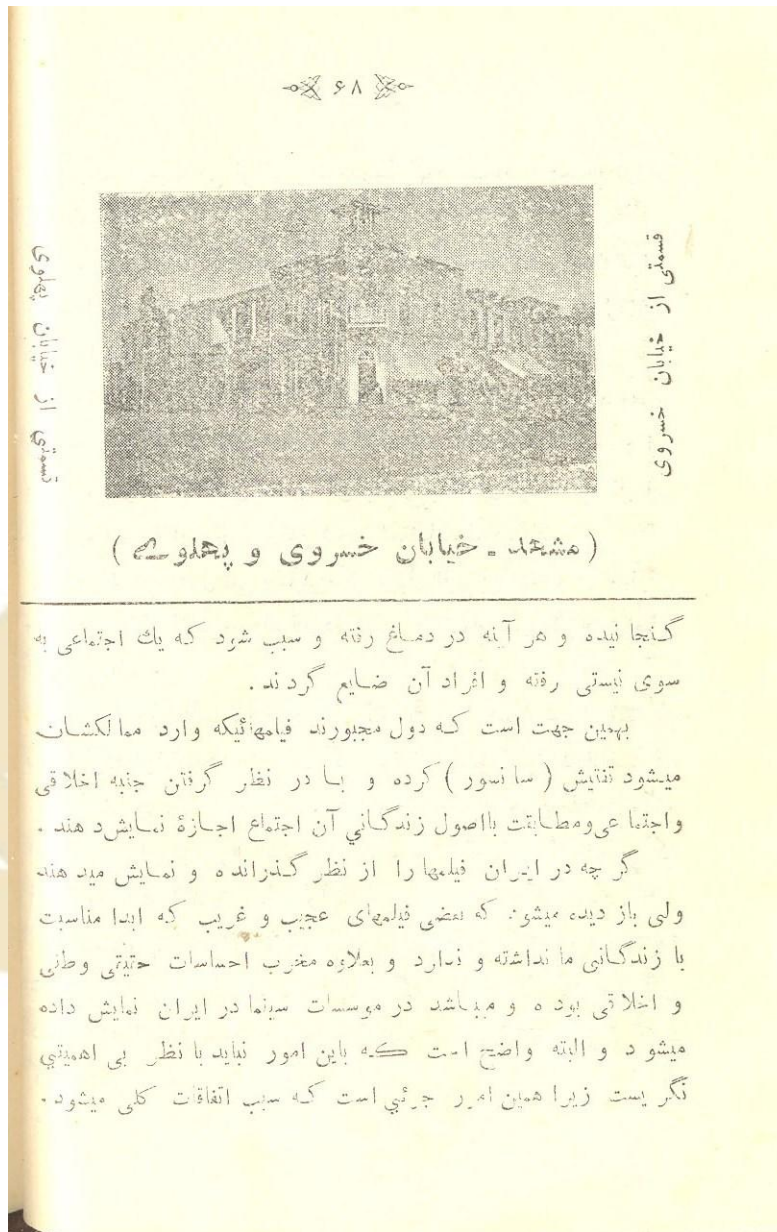
میدان‌های قدیمی و خیابان‌های مشهد و مقالات علمی، پزشکی و اخلاقی است. این سالنامه در قطع جیبی منتشر شده و دارای تصاویر، جداول آماری و ضمائم بوده و برخی از مطبوعات آن دوره را نیز معرفی کرده است. شماره دوم سالنامه دانش از دو قسمت مجزا تشکیل شده است. قسمت اول که تالیفی است و دارای سرفصل‌های مهم است. نظر به اهمیت آنها و نبود منبع مطبوعاتی در آن مقطع زمانی در خراسان، برخی از تیتراهای مطالب سالنامه به شرح زیر ارائه می‌شود:

تاریخ مختصری از خراسان به قلم باقر عاملی (شامل وضعیت جغرافیایی خراسان، خراسان در ازمنه تاریخی، سلسله‌های مهمی که از خراسان در تاریخ ظهور کرده‌اند، پادشاهان مهم خراسان در تاریخ ایران، خراسان در ادبیات ایران، خراسان در

تمدن ایران، میتوان بزرگ شد به قلم باقر عاملی (شرح زندگی بزرگان عالم ایران و

تصویر شماره ۶: صفحه ای از سالنامه دانش شماره دوم.

جهان: افرادی مانند فردوسی، ابوعلی سینا، شکسپیر، ویکتور هوگو و ادیسون)، بحث تعلیم و تربیت نگارش باقر عاملی (لزوم مربیان ورزشده در اصول زندگانی در جامعه)، خیام، حفظ الصحه: مبحث طبی (سرطان اقتباس از مجله دواسازی عصر

حاضر^۴ (صنعت سینما در عالم اقتصاد، اخبار مهم خارج کشور در سال ۱۹۳۳ میلادی، متن کامل قرارداد جدید نفت بین ایران و انگلیس، هیئت محترم دولت ایران، آقایان نمایندگان خراسان در مجلس مقدس شورای ملی، تشکیلات ادارات دولتی خراسان (شامل تشکیلات اداره مالیه ایالتی خراسان، تشکیلات اداره معارف خراسان، تشکیلات اداره عدلیه اعظم خراسان، تشکیلات اداره ثبت اسناد و املاک ایالتی خراسان، تشکیلات نظمیه ناحیه شرق، اعضای اطاق تجارت مشهد، اداره پست و تلگراف مشهد و ولایات، موسسات صحی (بهداشتی) خراسان، آقایان محترم اطباء خراسان)، ورزش (تاریخ ورزش، ورزش در ایران)، آرامگاه فردوسی، فهرست اعیاد و جشنهای قسمت اداری و عمومی - سوگواریهای قسمت اداری و عمومی در سالنمای (تقویم) ۱۳۱۳ خورشیدی.

۴. برای اطلاعات بیشتر درباره این مجله به مقاله «دواسازی عصر حاضر؛ از نخستین نشریات پزشکی ایران» در مجله الکترونیکی شمسه، نشریه الکترونیکی سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، دوره چهارم، شماره ۱۴-۱۵، بهار و تابستان ۱۳۹۱ از نگارنده در آدرس

سالنمای ۱۳۱۳ دانش (۱۳۳)

		۱۳۱۳ شمسی		۱۳۵۲ قمری		۱۹۳۴ میلادی	
یادداشت	توقیعات	ظهر حقیقی	نصف النهار	اذان صبح	روز	ماه	سال
	عید نوروز تا ۳ تعطیل	۷ ص	۶ ص	۱۰ ۲۱	۵	۱	شنبه ۴
	بعد	۱ ص	۲ ص	۲۳	۶	۲	شنبه ۵
			۳ ص	۲۰ ۲۳	۷	۳	جمعه ۳
		۶ ص	۴ ص	۱۷ ۲۴	۸	۴	شنبه ۴
			۵ ص	۱۳ ۲۵	۹	۵	شنبه ۱
	عید اضحی تعطیل		۶ ص	۱۱ ۲۶	۱۰	۶	شنبه ۲
		۵ ص	۷ ص	۹ ۲۷	۱۱	۷	شنبه ۳
			۸ ص	۶ ۲۸	۱۲	۸	شنبه ۴

تصویر شماره ۷: صفحه ای از سالنمای ۱۳۱۳ موجود در سالنامه دانش شماره دوم.

سالنمای (تقویم) ۱۳۱۳ دانش در ۱۱۰ صفحه (تقریباً نیمی از حجم قسمت اول سالنامه) است. در هر صفحه هشت روز سال با برابری‌های خورشیدی، قمری و میلادی وجود دارد. همچنین ستون‌های برای اذان صبح، نصف النهار و ظهر حقیقی برای مشخص شدن اوقات شرعی، ستون توقیعات برای نشان دادن مناسبت‌های روزها و ستون یادداشت برای نوشتن مورد خاصی در هر روز تقویم در نظر گرفته شده است. بعد از پایان هر ماه خورشیدی پنج صفحه سفید شامل گزارش، صورت

دخل و خرج، یادداشتهای متفرقه و ثبت مکاتیب رسمی برای نوشتن یادداشتهای صاحب سالنمای ۱۳۱۳ دانش وجود دارد.

علاوه بر متن در قسمت اول سالنامه دانش منتشره ۱۳۱۳ خورشیدی هشت عکس مربوط به شهر، ورزشکاران و مقامات مشهد چاپ شده است که از نظر تاریخی ارزشمند است: عکس مشهد- میدان ارگ، عکس مشهد- قسمت داخلی اداره جلیله ایالتی، عکس مشهد- خیابان خسروی و پهلوی، عکس مشهد- عمارت هتل پارس، عکس مشهد- خیابان پهلوی، عکس شاگردان ورزشکار مدرسه متوسطه دانش مشهد، عکس ورزشکاران کلوپ خیام عکس مقامات مشهدی شامل آقای فرخ، معاضد، موتمن، اسدی، داور، بهزاد و شوشتری.

قسمت دوم شماره دوم سالنامه دانش را م. منصور در ۹۷ صفحه از منابع مختلف غیرفارسی ترجمه کرده است. محتوا و صفحه آرایی مطالب این قسمت از دومین سال انتشار سالنامه دانش مانند اولین سال آن است. یعنی بطور کلی مطالبی در موضوعهای علمی، ادبی، حقوقی، بهداشتی، ورزشی، تاریخی، طبی، فکاهی، طنز و آشپزی و بطور خاص مقالاتی درباره زندگی نامه بزرگان عالم، زندگی نامه حاجی ملاهادی سبزواری، کلیات جغرافیای ایران (شامل فواید جغرافی، وضعیت تاریخی ایران، حدود ایران قدیم، حدود سیاسی ایران، کوهها، کوهها، جلگه ها، رودها، دریاچه ها، دریاها و خلیج ها، سواحل و پیش آمدگیها، جنگلها)، مذاهب، جمعیت ایران و جمعیت شهرها دارد. همچنین چند عکس از مسجدهای قزوین در قسمت دوم سالنامه دانش چاپ ۱۳۱۳ چاپ شده است.

اعلانات (آگهی) مجله

سالنامه دانش در هر دو شماره منتشره اش آگهی دارد. در سال اول سالنامه دانش از ۲۳۱ صفحه کل نشریه، ۸ صفحه انتهایی آن آگهی است که کاغذ آن صورتی و متفاوت به بقیه متن است. جریده ایران، روزنامه اطلاعات، جریده فریده توفیق، جریده امید، روزنامه کثیرالانتشار یومیه بهار، جریده فریده آزادی، جریده کهن سال نامه چمن، مجله پهلوی، کلاس مشق عالی موسیقی حاجی علی حاجی پور، حمام میرزا علی نقی، نامه بازپرس قزوین، کتابخانه شرکت مطبوعات، کتابخانه رحمانیان و چائی لاهیجان عنوانهای آگهیهای موجود در شماره اول سالنامه دانش است.

در دومین سال سالنامه دانش در صفحه های میانی قسمت اول و کل ضمیمه سالنامه دانش آگهی آمده است. صفحه های ۱۱۶ و ۱۱۷ به ترتیب با عکس و شرح زندگی آقای سیف پور فاطمی؛ صاحب امتیاز مجله باختر و عکس و شرح کوتاهی از زندگانی آقای سید محمد تقی واحدی مدیر مجله دعوت اسلامی با کاغذی همسان بقیه محتوای، دو صفحه آگهی قسمت اول شماره دوم سالنامه دانش است.

ضمیمه سالنامه دانش، چهارده صفحه آگهی (بدون صفحه شمار با کاغذ زرد رنگ نامرغوب متفاوت از کاغذ سفید و اعلائی متن) است که در انتهای قسمت اول و قبل از آغاز قسمت دوم قرار دارد. عنوان آگهیهای این ضمیمه سالنامه دانش عبارتند از: نمکدان، روزنامه ادبی توفیق، مغازه راد- ناصریه طهران، عکس و شرح حال آقای میرزا علی اکبر پیروی،

موسسه وحدت مشهد، عکس و شرح زندگی آقای میرزا محمد اسماعیل جاوید کازرونی، موسسه مطبوعه نور، شعبه مطبوعه نور، عکاسخانه خوب در مشهد، موسسه کریمیان اقبال، سینما ملی، کتابخانه سعدی تبریز، کتاب مسائل شیمی مقدماتی، حمام نصرت الملک، کارخانه سیگارت طلوع شرق.

قیمت آگهی‌های مندرج در شماره اول سالنامه دانش مشخص نیست. اما پیش از انتشار شماره دوم نشریه، مسدولان سالنامه دانش ضمن تذکر به مشتریان و اهالی خراسان درباره چاپ دومین سال سالنامه دانش با طرز عالی و گراورهای جدید و مطالب برجسته، خطاب به عموم آقایان تجار و مغازه داران و صنعتگران اعلان می‌کنند که «از تیرماه ۱۳۱۲ اعلانات تجار و غیر تجار قبول و برای هر صفحه ۳۰ ریال و هر سطر ۳ ریال درج خواهند نمود» (سالنامه دانش، س، ص ۲۲۴). افزایش دو برابری آگهی‌های سالنامه دانش در شماره دوم نسبت به شماره اول با توجه به سابقه نشریه منطقی است.

تبلیغات نشریه

مسئولان سالنامه دانش برای اطلاع رسانی درباره نشریه خود از روزنامه‌های اطلاعات و آزادی استفاده کردند. نخستین آگهی درباره اولین سال انتشار سالنامه دانش مشهد در روزنامه اطلاعات در تاریخ ۶ بهمن ۱۳۱۱ خورشیدی منتشر گردید:

«سالنامه دانش مشهد»

این سالنامه که در فروردین ۱۳۱۲ در مشهد منتشر خواهد شد دارای مقالات علمی، ادبی، اخلاقی، فلسفی، فکاهی، اجتماعی، طبی و قوانین جاریه می‌باشد. مطالعه آن برای عموم لازم است... قیمت قبل از انتشار با یک سالنامه بغلی چهار ریال و پنجاه دینار و بعد از انتشار ۶ ریال می‌باشد. قبوض و جوایز قبل از انتشار سالنامه را از کتابخانه رحمانیان مشهد بخواهید» (روزنامه اطلاعات، ۱۳۱۱، س ۷، ش ۱۸۱۶، ص ۴).

این آگهی به جز تاریخ بالا، سه بار دیگر نیز در روزنامه اطلاعات در روزهای ۱۱، ۱۳ و ۱۵ بهمن تکرار شد. روزنامه اطلاعات به لحاظ شبکه وسیع توزیع در سطح کشور و محبوبیت عمومی و سابقه خوبی داشت بطور قطع انتخاب درستی برای معرفی سالنامه دانش بوده است.

روزنامه آزادی؛ نشریه خراسانی دومین جریده‌ای است که برای آگهی شماره اول سالنامه دانش برگزیده شده است. آگهی «قبوض قبل از انتشار سالنامه دانش» (روزنامه آزادی، ۱۳۱۱، س ۷، ش ۶۷۴، ص ۲) با مضمون تقریبی آگهی مندرج در روزنامه اطلاعات - که متنش در بالا آمده است - به شرح مزایای سالنامه در تاریخ ۱۱ بهمن ۱۳۱۱ در روزنامه آزادی منتشر شده است. این آگهی به لحاظ گستره توزیع استانی روزنامه آزادی در خطه خراسان و پوشش نسبی جامعه مخاطب سالنامه دانش، از ۱۱ بهمن تا آخر اسفندماه ۱۳۱۱ ده بار در روزنامه یاد شده تکرار شد.

سالنامه دانش هم برای تبلیغات و افزایش فروش نشریه در شماره های بعد و بنا بر قولی که در آگهی قبوض قبل از انتشارش شماره اول سالنامه داده بود اسامی برندگان را با ذکر نام و چاپ عکس معرفی کرد:

«جوائز قبوض قبل از انتشار اولین سال سالنامه دانش در تاریخ ۱۵ شهریور ماه ۱۳۱۲ در اداره سالنامه با حضور عده ای از خریداران و کارکنان سالنامه کشیده شد. اینک دو نفر برندگان جوائز را به مشتریان محترم معرفی می نمایم: نمره ۴۸۶، برنده مبلغ ۱۰۰ ریال از مشهد- آقای میرزا احمد خان باقی و نمره ۹۵۲، برنده مبلغ ۱۰۰ ریال از ا طهران - آقای میرزا علی اصغر خان سعادت» (سالنامه دانش، س ۲، ضمیمه، ص [۱۴]).

تبلیغات برای شماره دوم سالنامه نسبت به شماره اول کمتر بود. بطوری که آگهی انتشار شماره دوم سالنامه دانش فقط در روزنامه اطلاعات به تاریخ ۳۰ و ۳۱ اردیبهشت دو بار آمده است:

«دومین سالنامه دانش»

حاوی مقالات عام المنفعه . قوانین جاریه. اطلاعات دوائر رسمی با گراورهای زیبا به ضمیمه یک جلد تقویم کوچک بغلی منتشر گردید» (روزنامه اطلاعات. ۱۳۱۳، س ۸، ش ۲۱۹۱، ص ۲).

با بررسی روزنامه خراسان در زمان انتشار شماره دوم سالنامه دانش آگهی اطلاع رسانی این نشریه یافت نشد.

توقف مجله

اگرچه قرار بود «همه ساله سالنامه دانش با کاغذ خوب و گراورهای جدید و مطالب برجسته و جلدهای عالی به طبع برسد و در تیرماه هر سال به فروش برسد» (سالنامه دانش، س ۱، پشت جلد)، اما این سالنامه بعد از دو شماره برای همیشه متوقف گردید. البته بحث توقف سالنامه بعد از انتشار شماره اول به علت اختلاف میان آقای حسن زاده مستوفی؛ مولف سالنامه و کتابخانه رحمانیان؛ ناشر سالنامه حتی در مطبوعات بطور جدی مطرح شد .

مولف سالنامه دانش در نامه ای برای روزنامه بهار ضمن پرداختن به انگیزه انتشار سالنامه دانش، دلیل توقف انتشار شماره دوم نشریه چنین توضیح می دهد: «بنده بر اثر ذوق فطری و حس جبلی از سنین طفولیت به قرائت و نظارت در مطبوعات عشق و علاقه مخصوصی داشته و جز کتاب در مقابل خود رفیق و مصاحبی نداشته ام و در روی این اصل هر وقت کتاب یا مجله یا روزنامه ای تازه در خراسان طبع و نشر می شد باعث شغف و مسرت من می شد و پیوسته انتظار داشتم که در خراسان با داشتن نویسندگان فاضل، مجلات و کتب مفید آبرومندی طبع و نشر گردد و لاقلاً اگر به نشر مجله موفق نیابند و یا در اثر موانع مالی دوام پیدا نکند لاقلاً به انتشار یک سالنامه آبرومندی مبادرت کنند و این سالنامه کمکی به ترقی و تنویر افکار توده این مرز و بوم بنماید. بدیهی است کسی که انواع کتب و مجلات و سالنامه ها

را خریداری کند باز از خریداری مجله و سالنامه‌ای که در خراسان منتشر شود مستغنی نخواهد بود؛ زیرا هر تالیفی و هر نوشته تازه‌ای رایحه نوینی دارد.

سال گذشته در اثر این افکار به تالیف و نشر سالنامه‌ای به اسم دانش مبادرت کردم ولی امسال بواسطه گرفتاری و تراکم مشاغل اداری به تدوین و تالیف آن موفق نشده و خیلی متاسف بودم تا آن که مقصود خود را به بعضی از همقطاران محترم اظهار کرده و تقاضای ادامه انتشار سالنامه را در خراسان نمودم و خوشبختانه خواهش بنده پذیرفته شده و به تدوین و تالیف سالنامه خراسان اقدام شد. انتشار سال دوم سالنامه دانش بی‌مورد است زیرا مولف سالنامه بنده هشتم و انتشار آن بدون اجازه اینجانب مورد قانونی داشته و طبق مقررات تعقیب خواهد شد» (روزنامه بهار، ۱۳۱۲، س ۱۷، ش ۲۶، ص ۲).

حسن زاده مستوفی، مولف سالنامه دانش برای اطمینان خاطر مخاطبان سالنامه‌اش در روزنامه‌ای سه بار آگهی عدم انتشار سال دوم سالنامه دانش را چاپ نموده و علاقمندان نشریه را به سالنامه خراسان راهنمایی می‌کند: «**راجع به سالنامه** بواسطه تراکم امور اداری و گرفتاری‌های شخصی اینجانب امسال سالنامه دانش منتشر نخواهد شد. علاقمندان به مطبوعات از مندرجات سالنامه خراسان استفاده نمایند. مولف سالنامه دانش - ن. ح. مستوفی» (روزنامه بهار، ۱۳۱۲، س ۱۷، ش ۳۶، ص ۲).

با تمام سختگیری‌های که مولف سالنامه دانش درباره شماره دوم آن نشان داد پس از مدتی به چاپ آن رضایت داد چون پس از دو ماه از انتشار آگهی عدم انتشار سال دوم سالنامه دانش در روزنامه بهار، در بهمن ماه ۱۳۱۲ خورشیدی آگهی انتشار شماره دوم سالنامه دانش در روزنامه اطلاعات منتشر می‌شود.

در سال دوم انتشار سالنامه دانش حسن زاده مستوفی به عنوان موسس و مسئول، باقر عاملی نگارنده قسمت اول سالنامه و م. منصور مترجم قسمت دوم سالنامه است. به نظر می‌رسد به دلیل انتشار سالنامه‌های نفیسی مانند **خراسان**، **چمن** و **دبیرستان شاه رضا** در سال ۱۳۱۴ خورشیدی، تعدد همکاران در تنظیم مقالات سالنامه و بروز اختلاف جدی میان حسن زاده مستوفی با کتابخانه رحمانیان درباره انتخاب و نگارش مطالب سالنامه دانش، ادامه انتشار سالنامه یاد شده برای همیشه متوقف شد.

منابع و مأخذ

- آشوری، مهران (۱۳۸۷). فهرست مجله‌های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران از آغاز تا پایان ۱۳۸۵، تهران: دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد.
- اسماعیل پور قوچانی، رمضانعلی (۱۳۷۰). فهرست مجلات موجود در کتابخانه مرکزی استان قدس رضوی. مشهد: آستان قدس رضوی، کتابخانه مرکزی.

- الهی، حسین (۱۳۷۸). روزنامه و روزنامه‌نگاری در خراسان. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- امیری، حجت (۱۳۸۸). سالنامه‌های کتابخانه مجلس شورای اسلامی (برخی از سالنامه‌های موجود در بخش نشریات) از سال ۱۲۵۱ - ۱۳۵۷. [تهران]: [کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی].
- انوری، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. تهران: سخن.
- بهار، جلیل و تفرشی، مجید (۱۳۷۷). شناسنامه زندگانی و آثار شیخ احمد بهار ۱۳۳۶-۱۳۶۸ ش. تهران: نشر ندا.
- بهار، راشد (۱۳۷۰). دیوان اشعار شادروان شیخ احمد بهار به لهجه خراسانی و فارسی دری. [مشهد]: راشد بهار.
- حیدری، آزاده (۱۳۸۹). فهرست مجله‌های فارسی کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی از ابتدا تا پایان سال ۱۳۸۶، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). لغت نامه. تهران: دانشگاه تهران، موسسه لغت‌نامه دهخدا.
- سلطانی، پوری و راستین، فروردین (۱۳۷۹). دانشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی. تهران: فرهنگ معاصر.
- سودبخش، لیلا (۱۳۶۸). فهرست نشریات ادواری در کتابخانه مرکزی فارس. فارس: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی فارس.
- صدر هاشمی، محمد (۱۳۶۳). تاریخ جرائد و مجلات ایران. اصفهان: کمال.
- عاقلی، باقر (۱۳۸۰). شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران. تهران: نشر گفتار: نشر علم.
- عمید، حسن (۱۳۸۹). فرهنگ عمید شامل واژه‌های فارسی و لغات عربی و اروپایی مصطلح در زبان فارسی و اصطلاحات علمی و ادبی. تهران: گلی.
- قاسمی، فرید (۱۳۸۶). سالنامه‌نگاری در ایران. تهران: امیرکبیر: کتابهای جیبی.
- محمدی فر، محمدرضا (۱۳۷۸). فرهنگ روزنامه‌نگاری. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
- معین، محمد (۱۳۷۱). فرهنگ فارسی (متوسط). تهران: امیر کبیر.